

Mål och metoder i filosofihistorien

1. "FILOSOFEN" OCH "HISTORIKERN"

Det vore mycket olyckligt att skapa föreställningen, att det råder någon principiell motsättning eller rent av någon antagonism mellan å ena sidan filosoferna av facket och å andra sidan forskare med mera historisk-filologisk utbildning, när det gäller sättet att studera filosofins historia. Men samtidigt är det uppenbart, att filosofen ofta nalkas filosofins historia med andra synpunkter och andra problemställningar än vad historikern eller filologen gör. Jag skall begagna den litterära fiktionen, att vi kan ställa mot varandra Filosofen och Historikern. (Liksom detektivromansförfattaren bör jag påpeka, att varje likhet mellan dessa litterära gestalter och existerande personer är en ren tillfällighet.)

Filosofen är – tänker jag mig – en person vars intressen *primärt* gäller filosofiska problem av ett eller annat slag. Vad han söker i filosofins historia, är stimulans för den egna filosofiska fantasin. Han läser de gamla filosoferna på nästan samma sätt som han läser sina samtida filosofiska kolleger. Han vill möta problem, teorier och argumentationer, vars rimlighet eller riktighet eller fruktbarhet han kan fundera över. Liksom alla, som ägnar sig åt ett intellektuellt studium, har han i allmänhet vissa övertygelser, utan att han därför behöver vara någon dogmatiker. Kanske tycker han, att det inom filosofin på vissa områden har skett vissa framsteg, och att så småningom vissa någorlunda acceptabla begreppsbildningar eller åsikter har utkristalliserats. Han kan då också vara intresserad av att se hur detta har skett. Också det finner han troligen lärorikt eller stimulerande ur rent filosofisk synpunkt. Ibland kanske han också hoppas, att i filosofins historia finna en sorts bekräftelse på åsikter, som han själv hyllar, och en sorts vederläggning av åsikter, som han tar avstånd från. För att kunna bedöma en åsikt behöver man ju känna dess konsekvenser. Vår filosof kanske tänker sig att tänkare i det förgångna redan har dragit konsekvenserna.

Det är klart, att detta sätt att studera filosofins historia är förbundet med stora risker. Några risker, som jag märkt när jag läst vår filosofis

filosofihistoriska produktion, är följande:

(1) Driven av sin önskan att komma i kontakt med intressanta filosofiska teorier inläser han ibland mycket mer och något mycket mera bestämt i de gamla texterna än vad som finns där.

(2) Eftersom han är intresserad av att såvitt möjligt i detalj lära känna den intellektuella strukturen i de historiskt givna teorierna, läser han – bokstavligen talat – mycket långsamt. Därför hinner han heller icke ”dra igenom” stora samlingar av texter. Det händer att den text, han tagit för sig, inte kan ordentligt förstås utan en sådan mera vidsträckt textkännedom. Och någon gång råkar han då ut för att gruvligt missförstå de gamla filosoferna.

(3) Filosofin har på många områden notoriskt långt kvar till ”den sicheren Weg einer Wissenschaft”, för att tala med Kant. Försök att teckna framåtskridandet i filosofins historia är därför också mer prekära, mer provisoriska än i fråga om en del andra discipliners historia.

Historikern däremot – jag kommer nu till min andra fantasifigur – har på sin höjd ett ganska platoniskt intresse för filosofins problem. Hans intresse gäller primärt vad som har skett i det förflutna. Han är intresserad av det förflutna för dess egen skull. Medan filosofen vill så noggrant som möjligt penetrera de enskilda tankestrukturerna, är historikern mera intresserad av att följa tankarnas väg genom tiderna. Han kan väl sällan vara alldeles likgiltig för vad man kunde kalla sanningsvärdet hos de behandlade idéerna, men i motsats till filosofen uppträder han sällan som någon filosofihistorisk domare. Medan filosofen gärna koncentrerar sitt intresse på de rena idéerna, föraktar historikern icke att uppmärksamma idéernas tross: böckernas och människornas jordiska öden.

Också den a-filosofiska historikerns sätt att studera filosofins historia är förbundet med sina risker. Några risker, som jag ibland märkt, är följande:

(1) Lika svårt som det är att skriva om till exempel matematikens historia utan att själv vara matematiskt bildad, lika svårt är det – i många fall – att skriva om filosofins historia utan att själv besitta en god filosofisk bildning. Historikern ser ofta mycket mindre i texterna än vad som finns där och som avslöjar sig för den, som har de nödvändiga fackkunskaperna.

(2) Medan filosofen läser långsamt, läser historikern ibland för fort.

(3) Om man alls erkänner, att filosofiska idéer i det förflutna åtminstone ibland har ett positivt eller negativt sanningsvärde, så är också det något som enligt min tanke hör till bilden av filosofins historia. Vad skulle vi tänka om till exempel en astronomiens historia, som fram-

stälde alla möjliga historiska åsikter om himlakropparna utan att någonsin ens antyda vilket vetenskapligt värde de hade? I historikerns framställning finns ibland för litet av det, som kanske ibland förekommer till övermått i filosofens framställning av samma sak.

Vad jag nu sagt om filosofen och historikern är – jag påpekar det om igen – bara en roman. Av existerande filosofihistoriker liknar vissa mera den ena, andra den andra av dessa två romanfigurer. Men det är också allt. Själv vill jag icke ta parti för någondera figuren.

2. KRAVET PÅ MAXIMAL SAKKUNSKAP

Det är väl självklart, att ju rikare utrustad en forskare är med kunskaper, intelligens och fantasi, desto större chanser har han att åstadkomma något intressant och värdefullt. Man kan väl välja ut så små och triviala filosofihistoriska uppgifter, att de kan lösas med mycket triviala förutsättningar. Men annars förefaller det mig omöjligt att sätta någon gräns för vad som vore önskvärt hos en filosofihistoriker – om vi nu bortser från människans begränsning.

Låt oss bortse från intelligensen och fantasin och hålla oss enbart till kunskaperna! Självklara desiderata är: filologiska och historiska kunskaper. Men därtill kommer också kunskaper inom den specialdisciplin, som idag behandlar de frågor, som den historiskt givna filosofiska teorin sysslar med. Och den specialdisciplinen behöver som bekant ingalunda vara den moderna filosofin. Filosoferna har ju talat om allt mellan himmel och jord. Ingen kan skriva verkligt givande om Aristoteles logik, som icke är hemmastadd i den moderna logiken. För att på ett intressant sätt behandla hans mekanik bör man vara initierad i den galilei-newtonska mekaniken. Den, som vill behandla den engelska 1700-talsempirismen, bör bland annat studera modern varseblivningspsykologi. Den, som vill undersöka Kants åsikter om matematikens filosofi, måste sätta sig in åtminstone i de mer elementära aspekterna av den moderna matematiska grundvalsforskningen. Osv. Osv.

Ingen kan tyvärr veta allt, som vore önskvärt. All filosofihistoria blir ur den synpunkten en kompromiss mellan förmågan att begära och tvånget att försaka.

3. FILOSOFINS HISTORIA KAN SKRIVAS PÅ MÅNGA OLIKA INTRESSANTA SÄTT

Jag tycker också att det är självklart, att filosofins historia måste kunna skrivas på hart när hur många olika legitima sätt som helst. Det finns

naturligtvis mer eller mindre intressanta sätt. Att skriva i kronologisk ordning om alla filosofer, vars namn börjar på A, skulle väl höra till de mindre intressanta. Det finns alltså ointressanta sätt. Men de intressanta sätten är många. Det är väl också självklart, att vad som vid en tidpunkt var ett intressant sätt, vid en annan tidpunkt kan ha upphört att vara det. Intresset är något mänskligt och relativt. För en thomist måste det – föreställer jag mig – vara intressant att läsa en filosofihistoria, där de behandlade filosofemens större eller mindre avstånd från thomismen hela tiden stodo i fokus. För mig skulle däremot en sådan historia vara ganska tråkig. För en dialektisk materialist är det intressant att skildra filosofins historia med tanke på hur teorierna närma sig eller avlägsna sig från materialismen. För mig vore det ointressant. Idag är det vid studiet av logikens historia i allmänhet intressant att använda den så kallade predikatalkylen som jämförelseobjekt. Men vem vet? Kanske inom en icke alltför avlägsen framtid andra, helt annorlunda konstruerade logiska kalkyler kommer att te sig som mer givande jämförelseobjekt. För den religiöse är de religiösa aspekterna av filosofins historia särskilt intressanta. För sexualforskaren filosofernas åsikter om mannen, kvinnan och kärleken. Denna relativitet är ofrånkomlig.

4. KARTOR OCH HISTORIKER

Jag har redan vid ett annat tillfälle använt den slitna men – som jag tycker – nyttiga liknelsen mellan en skriftlig framställning och en karta. Det finns inte *en* korrekt karta över jordklotet. Det finns topografiska kartor, det finns demografiska kartor, det finns meteorologiska kartor, osv. osv. Den, som ritat en karta, måste först utvälja vissa drag, som han vill återge på kartan. Detsamma gäller om filosofihistorikern. Sedan detta val skett, återstår emellertid ytterligare ett stort antal val. Ett val gäller till exempel projektionsmetoden. Den ena eller den andra projektionsmetoden kan för det ena eller det andra syftet vara mer eller mindre lämplig. Men man kan ju icke säga, att den ena är riktig och den andra oriktig. Jag skall i det följande ge exempel på att också filosofihistorikern kan känna sig ställd inför ett liknande val.

Den färdiga kartan är ju en bild, från vilken vi kan dra slutsatser beträffande den geografiska verkligheten. För att dra de korrekta slutsatserna måste vi så klart som möjligt känna till de principer, enligt vilka kartan konstruerats. Detsamma gäller om en filosofihistorisk framställning.

Men ingen karta är så att säga det mekaniska resultatet av tillämpningen av vissa principer. Kartritaren måste vid sidan om principerna

alltid använda sin estetiska smak och sitt goda omdöme. Detsamma gäller i stegrad grad för filosofihistorien.

5. AVANCERADE TOLKNINGSMETODER

Jag ska här ta upp några exempel på metoder, som moderna filosofiska filosofihistoriker ibland använder sig av och som – i anslutning till Åke Löfgrens framställning – kan räknas till de ”avancerade tolkningsmetoderna”. I ju högre grad sådana metoder kommer till användning, desto tydligare blir – tror jag – likheten mellan den filosofihistoriska framställningen och en karta.

(a) *Formaliseringar*

I modern filosofihistoria, som skrivs av filosofer med kännedom om matematisk logik, har det blivit mer och mer vanligt att man översätter de gamla filosofernas utsagor till den matematiska logikens språk. På frågan om formaliseringen är berättigad kan man inte ge något enkelt svar: ja eller nej. Antag att det hos filosofen står:

(i) Världen är icke oändlig.

och att den moderne filosofihistorikern gör en första ansats till en formalisering genom att i stället skriva:

(ii) \sim (Världen är oändlig).

Förenklat kunde man väl säga att sanningsvillkoren för (i) och (ii) är desamma. (i) är sann, om och endast om (ii) är sann. Men samtidigt tillhör (ii) ett språk, vars logiska struktur är oändligt mycket mer utvecklad än samma struktur hos det språk som (i) tillhör. Negationen ” \sim ” kan till exempel obegränsat itereras, något som icke gäller om ”icke” i svenskan. Att översätta från till exempel engelska till svenska är därför principiellt annorlunda än att översätta från (i) till (ii).

(b) *Jämförelseteorier*

När man skall redogöra för en historiskt given teori T, kan det ofta visa sig upplysande, att införa ett antal andra teorier, T_1, \dots, T_n , som icke finns direkt belagda i det historiska materialet men som på ett eller annat sätt liknar teorien T. Teorien T är kanske på ett intressant sätt oklar eller mångtydig, och det kan hända att denna karaktär framträder just vid en sammanställning med T_1, \dots, T_n .

(c) ”Som-om”-tolkningar

I fysiken använder man sig ofta av som-om-teorier. Vi vet till exempel att en gas är en diskret mångfald av molekyler. Men fysikern väljer ändå ibland att betrakta den som en kontinuerligt fördelad massa. Också i filosofins historia kan det, tycker jag, ibland vara intressant med som-om-tolkningar. Låt oss anta, att en filosof genomgående resonerar som om han hyllade teorien T, ehuru han ingenstans formulerar den. När han formulerat en premiss P, drar han till exempel genomgående sådana slutsatser, som följa endast ur P *tillsammans med* T. Jag tycker det kan vara mycket intressant att i ett sådant fall påpeka detta. Det är ju ett historiskt faktum beträffande filosofen i fråga. Det är också ett historiskt faktum, som självt kan tänkas ha utövat ett historiskt inflytande på den senare utvecklingen. Det kan till exempel ha bidragit till att en senare tänkare formulerade teorien T.

(d) Teorigestaltning

Kraven på en teori har förändrats under tidernas lopp. (Det gäller också ett avancerat område som matematiken.) Klassiska filosofers framställningar av sina egna teorier uppfyller ofta icke ens de mest anspråkslösa moderna metodologiska krav. En modern filosofihistoriker, som är förtrogen med modern metodologi, känner sig då ofta oemotståndligt frestad att hyfsa sin klassiker. Där klassikern icke gör någon skillnad mellan definitioner och teorem, inför han – åtminstone på försök – en sådan skillnad. Där klassikern icke gör någon skillnad mellan grundantaganden och härledda antaganden, inför han också på försök en sådan. En sådan rekonstruktion av en klassisk teori kan naturligtvis lätt leda till missförstånd. Man kan ledas att tro, att den eleganta teorien på något mystiskt sätt finns redan i klassikerns metodologiskt ostrukturerade framställning. Men om rekonstruktionen är helt öppet redovisad, kan den vara mycket intressant. Jämförelseteorier, teorigestaltningen och ”som-om”-tolkning kan i många fall komma varandra mycket nära.

En i sig själv ostrukturerad framställning kan ju vanligen struktureras i överensstämmelse med moderna metodologiska krav på ett flertal olika sätt. Den försiktige filosofihistorikern bör naturligtvis nämna detta och om möjligt ange vilka skäl som förmått honom att välja just sin rekonstruktion, om han valt en bestämd.

(e) Teoriutbyggnad

Den filosofiska filosofihistorikern nöjer sig ofta icke med att enbart framställa de konsekvenser av en teori T, som dess upphovsman själv framställde. Han drar i många fall själv ytterligare konsekvenser ur teorien.

Sådan konsekvenser kan i många fall bidra till att belysa vad slags teori T egentligen är. Det kan också hända, att det faktum, att T har de och de konsekvenserna (som upphovsmannen icke drog), självt är ett historiskt betydelsefullt faktum, ett faktum som haft verkningar i historien.

Det är klart att användningen av sådana avancerade tolkningsmetoder kan urarta till en intellektuell fantasilek eller till ett självständigt teoribyggande, som bara får sitt incitament från den historiska verkligheten. Men använt med förstånd kan det också föra oss närmare de gamla tänkarnas idéer.

6. SANNINGAR OM DET FÖRFLUTNA OCH HISTORISKA SANNINGAR

Varje sann utsaga, vari något förflutet är omnämnt, skulle jag vilja rubricera som en sanning om det förflutna. "Jag tänker nu på Kant" är för mig en sanning om det förflutna likaväl som "Kant tänkte aldrig på mig". Mitt mål som filosofihistoriker skulle jag mycket allmänt vilja karaktärisera sålunda: att formulera *ur en eller annan synpunkt* intressanta sanningar om filosofins förflutna. Synpunkten ifråga skulle jag vilja förbehålla mig att i varje särskilt fall få närmare specificera.

Men är alla sanningar om det förflutna också historiska sanningar? Ordet "historisk" har i det allmänna språkbruket knappast någon särskilt klart avgränsad innebörd. Men det är väl i alla fall uppenbart, att man enligt språkbruket borde besvara frågan med nej. Jag skulle tro, att alla skulle erkänna utsagan: "Euklides formulerade de och de geometriska axiomen och postulaten" som en historisk sanning. Men hur är det med utsagan: "Euklides parallellaxiom är logiskt oavhängigt av hans övriga grundantaganden"? Är det enbart en sanning om det förflutna, eller kan det också räknas som en historisk sanning? Och hur är det med utsagan "De av Hilbert formulerade geometriska axiomen utgör ett tillräckligt axiomsystem för härledningen av alla Euklides teorem"? Det är ju en sanning om det förflutna. Men är det en historisk sanning? Gränsen mellan de sanningar om det förflutna, som skulle få passera som historiska, och de, som icke skulle få det, är uppenbarligen flytande. Självt tycker jag icke man i filosofihistorien behöver vara rädd för att, när så är lämpligt, trampa över den vaga gränsen.

En ännu svårare fråga är denna: Vad fordras enligt det allmänna språkbruket för att en samling historiska sanningar skall få rangen av en historisk framställning? På denna punkt är språkbruket ännu mera obestämt än nyss. Historikern vill väl helst återfinna geneser, utvecklingslinjer och orsakssammanhang, medan filosofen ibland är nöjd med mer eller mindre

isolerade teorier. På det teoretiska plan, varpå den här diskussionen rör sig, förefaller detta mig som en ganska likgiltig termfråga. Däremot kan ju definitionen av "historia" ha en betydelse för lösandet av till exempel akademisk-organisatoriska frågor.